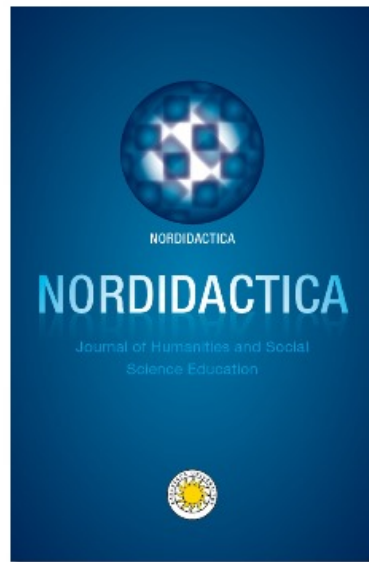

Stereotyper och rasbegreppet i finlandssvenska läroböcker: En textnära komparation av beskrivningar av samer under fyra decennier

Lina Spjut

Nordidactica

- Journal of Humanities and Social Science Education

2019:2

Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education

Nordidactica 2019:2

ISSN 2000-9879

The online version of this paper can be found at: www.kau.se/nordidactica

Stereotyper och rasbegreppet i finlandssvenska läroböcker: En textnära komparation av beskrivningar av samer under fyra decennier

Lina Spjut

Umeå universitet

Abstract: Textbooks are in this article seen as reflections on values and ideas of its present. Often, it's the majority's culture and narrative that are told in a nation's textbooks. What happens when one minority's textbooks describe another minority? In Finland such a study is possible, since their Swedish-speaking minority, Finland-swedes, have their own tradition of textbook-production. This article analyses textbooks-quotes about Sami, a Finnish minority-group. The textbooks in question are written 1963, 1972, 1981 and 1997, for the Finnish minority-group, Finland-swedes. The aim of the article is to, by comparison, enlighten and analyse how and why one minority's textbook describes another minority during four decades of status-change for minorities in Finland. Questions raised are i) How do textbooks for the Finland-swedes describe Sami-people, another marginalized minority during a period of 40 years? ii) Which identity-markers and concepts are in focus in textbook-descriptions? iii) What changes or stagnations are seen in textbooks and what factors could have made impact on the textbook-content over time? Results show that the first three books are reproduced intertextual but with an out-fading of stereotypical identity concepts which reflects a change from a biological definition of ethnicity to a more social definition. Although the concept 'race' appears in the textbooks from 1997, which can be caused by new race-debates, combined with change in the status of both Finland-swedes and Sami's in Finland in the beginning of 1990s. The article argues that a marginalisation of Finland-swedes, as the same time as Sami's got recognition as Finland's indigenous people, made it important to connect Finns and Swedes as the common people – the common race – in order to get acknowledged as a natural part of Finland's population. In other words: When a majority culture defines and narrows down what is included in a national identity, it effects the minorities at several levels.

KEYWORDS: FINLAND, TEXTBOOKS, MINORITIES, FINLAND-SWEDES, SAMI, RACE, STEREOTYPES

About the author: Lina Spjut är postdoktor vid Pedagogiska institutionen vid Umeå universitet och är sedan tidigare lärare i historia, samhällskunskap, geografi, religionskunskap och trä- och metallslöjd. Hennes forskningsintressen rör sig i läroboks- och läroplansgenrerna med inriktning mot föreställda gemenskaper, etniska och nationella tillhörigheter och identiteter, samt nationella minoriteter.

Inledning

Rätten till utbildning är en grundläggande rättighet inom våra nordiska länder. Att få möjlighet till grundläggande utbildning och få lära sig om sin omvärld, sin samtid och historia är viktig för formandet av den egna identiteten (Ammert, 2009, s. 1–3). Inom skolans värld har läroboken länge varit dominanten bland läromedel. Trots att detta har förändrats i konkurrensen mellan olika läromedel de senaste decennierna (Norlander, 2016, s. 114–115, Jarhall, 2012, s. 174), har läroboken fortfarande en central roll i grundskolan. Det som berättas i läroböckerna är anpassat till gällande läroplan, men också till rådande föreställning om det förflutna, nutiden och framtiden. Idéer om vad framtiden bär med sig och vilka händelser och företeelser som är viktiga för samtiden påverkar vad som slutligen hamnar i läroböckerna (Karlsson, 2011, s. 45–49). Läroböcker är alltså en spegel av sin tids ställningstaganden och värderingar (Harrie, 2016, s. 6), eller uttryckt med andra ord är läroböcker samtidens föreställning om världen.

Läroböcker tenderar dock att förmedla majoritetskulturens föreställningar om samtiden (Ljunggren, 2012, s. 167), men hur förhåller det sig när en lärobok är skriven av och för en minoritet? Och vad händer när en minoritet beskriver en annan minoritet? Och hur påverkas läroboksinnehållet när samhället förändras och samtiden ställer nya krav på läroböckers revidering och uppdatering och när minoritetsgruppernas situation och status förändras?

I denna artikel analyseras och kompareras fyra upplagor av en finlandssvensk läroboks beskrivning om samer i Finland 1963–1997 och lärobokstexterna analyseras utifrån begreppshistoria, textanalys och kontextualisering.

Studiens syfte är att genom komparation undersöka hur en minoritetsgrupp beskriver en annan minoritetsgrupp under en tid när de två gruppernas sociala status och situation är under förändring. Syftet bryts ned i följande tre sammankopplade frågeställningar:

- i) Hur presenterar studiens finlandssvenska geografiläroböcker samer, en annan marginaliserad minoritetsgrupp i läroböcker under 40 år?
- ii) Vilka bärande identitetsmarkörer lyfter studiens läroböcker fram i beskrivningen av samer?
- iii) När ses förändring eller stagnation och vilka bakomliggande faktorer kan ha påverkat de studerade läroböckerna över tid?

Studiens resultat visar att begreppet ras och dess innebörd av rasbiologi som fanns med i läroboken från 1963 överges till upplagorna från 1972 och 1981. Dock återkommer begreppet ras i läroboken från 1997. Begreppsförändringen går att spåra till den större samhällskontexten, både vid utfasandet av ras men också vid återkomsten. På 1970- och 80-talen förändrades det som ett led i en förändrad syn på samer, medan det på 1990-talet förändras som ett led i nationell marginalisering av minoritetsgrupperna, vilken även påverkade hur läroböckerna för den finlandssvenska minoriteten beskrev den samiska minoriteten.

Kort bakgrund och urval av empiri

För att kunna förklara den förändrade synen på de två minoriteterna krävs en kort bakgrund av samers och finlandssvenskars situation och status i Finland under de berörda decennierna.

Finlandssvenskar och samer har levt under olika förutsättningar i Finland och har därmed också haft mycket olika möjligheter till påverkan av det finländska samhället. Finlandssvenskarna utgör en minoritet i Finland, men svenska språket är ett av de två finländska officiella språken med bakgrund i att Sverige och Finland under ca 650 år var ett gemensamt kungarike, vilket administrerades på i huvudsak svenska. Svenskan är alltså inget nationellt minoritetsspråk utan är likställd finskan sedan 1906. Den finlandssvenska gruppen i Finland har tidigare haft en privilegierad ställning, då svenskan före 1809 var ämbetsspråket även i den östra halvan av kungariket. Efter upplösningen av kungariket var svenskan inledningsvis fortsatt ämbetsspråk och språket för utbildning, men under 1850-talet började svenskan att utmanas av finska, och alltsedan 1930-talet har finlandssvenskarnas privilegierade ställning i Finland minskat och svenskspråkigheten är idag ifrågasatt (Huldén, 2011, s. 81–86).

Samerna är en nomadiserande urbefolkning som levt (och lever) i norra Europa, främst i Norge, Sverige, Finland och Ryssland. De har levt delvis marginaliserade och varit utan reell makt i alla länder de levt och lever i. I egenskap av urbefolkning torde samer utgöra en naturlig del av ovanstående länders befolkning. Trots det har samer beskrivits som exotiska inslag i de nationella kontexterna i såväl tidningar (se bland andra Ledman, 2012, Berg, 2001, Pietikäinen, 2000) i officiella dokument (se bland andra Mörkenstam, 1999, Rantala, 2006) och i läroböcker (se bland andra Granqvist-Nutti, 1993, Reichenberg, 2016). Samer och finnar har ett språkmässigt släktskap och samer har av vissa forskare i Finland tidvis setts som den ”egna” minoritetsgruppen (Nyssönen, 2007 s. 135). Det språkliga släktskapet har satt vissa gränser för graden av rasism och utanförskap samer har utsatts för i Finland, detta i jämförelse med exempelvis Sverige och Norge.

Urval av empiri

I artikeln analyseras den förmedlade bilden av samer genom ett textutdrag ur fyra upplagor av en finlandssvensk geografilärobok. Finland, som har två officiella nationalspråk, finska och svenska, har också åtskilda grundskolesystem uppdelat utifrån de två modersmålen svenska och finska (Engman, 2016, s. 194). Utifrån modersmålen är också Finlands läroboksproduktion separata och svenskspråkiga läroböcker har författats i sin finlandssvenska kontext. Den geografiskt och populationsmässigt något begränsande finlandssvenska kontexten har över tid medfört svårigheter. De senaste decennierna har inneburit en ökning av finskspråkiga översatta läromedel, medan det under folkskolans tid och den tidiga grundskoletiden istället medförde att många läroböcker reviderades, nytrycktes och användes under flera decennier i skolorna (Selander, 2006 s. 18–47). Så är fallet med denna studies undersökta läroböcker.

De finlandssvenska lärobokstexterna i denna studie har skrivits av samma två författarpar och är publicerade under fyra decennier (Krogerus & Winqvist, 1963, 1972,

1981, 1997).¹ De fyra upplagorna är som helhet representativa för sina samtider,² men är intressanta som undersökningsmaterial i denna studie av främst tre orsaker. Den första är att de beskriver samer, vilka liksom finlandssvenskarna är en numerär minoritet i Finland. Den andra orsaken är att läroböckerna tillsammans täcker en så lång period som fyra decennier, vilket gör att 40 års kunskapsförmedling om samer i lärobokshistorien kan studeras. Slutligen utgör dessa lärobokscitat mycket tydliga intertextuella exempel på en utfasning och ett återinförande av begreppet ras rörande urbefolkningen och den nationella minoriteten samer. Det syns både tydliga tecken på reproduktion och transformering i citaten, vilket gör citaten illustrativa och de utgör därigenom tydliga exempel på hur kunskapssynen över tid både kan vara både statisk och föränderlig. Utöver dessa tre argument är citaten också korta och därigenom överskådliga vilket tillsammans utgör grunden för en transparent studie av en textnära analys och komparation av ett läroboksinnehåll. Studien kan därigenom både ses som en analys av läroböcker rörande en minoritet och ett urfolk, men kan också användas för att illustrera hur textnära komparation kan bidra till studier av läroböcker och analyser av sin samtid.

Teori & Metod

För att kunna besvara studiens frågeställningar kommer lärobokscitaten att studeras genom begrepps- och textanalys, för att sedan kompareras och sättas i sina samtida kontexter av läromedel och samhälle.

Texter som är relevanta för studier av hur en minoritetkontexts läroböcker beskriver en annan minoritet, är texter som belyser olika former av identitetsmarkörer, såsom avskiljande begrepp eller stereotyper. Identitetsmarkörer uttrycks dock inte ständigt, de får mening först vid gränsdragningar mellan ett 'vi' och ett 'dom', och inbegriper ofta maktstrukturer (Hylland Eriksen, 2007, s. 32–34, Lozic, 2010, s. 46–47). Vid någon slags hot mot den egna gruppen blir gränsdragningen mot de andra extra viktig och identitetsmarkörer får en ökad betydelse (Hylland Eriksen, 2007, s. 127). Det är alltså särskilt vid en situation av hot mot den egna gruppen som en gräns mellan 'vi' och 'dom' blir viktig. Eftersom finlandssvenskarna är en numerär minoritet i Finland, trots två nationalspråk, blir Hylland Eriksens teori om ett ökat behov av gränsdragning vid situationer av hot eller försämrade villkor intressant vid finlandssvenska läroboksbeskrivningar av ytterligare en minoritetsgrupp i Finland, samerna.

¹ Här vill denna studies författare betona att studien inte är en kritik av Krogerus och Winqvists läroböcker, utan studien exemplifierar hur läroböcker för tiden förmedlade kunskap om samer. Detta gjordes utifrån samtidens föreställningsvärld och ibland relativt omedvetet av författarna själva. En lärobok tar upp många skeenden, händelser och platser och i flera fall på mycket förtjänstfulla sätt. Denna studie fokuserar enbart på dessa undersökta textstycken, som utgör en del av läroböckernas texter om samer.

² Att läroböckernas beskrivningar i det stora hela är representativa har iakttagits då 274 läroböcker från Sverige och Finland analyserats av Spjut (2018). Avhandlingsstudien visar att de tre första läroböckerna i denna artikel är samstämmiga med övrigt samtida läroboksmaterial. Boken från 1997 avviker dock. Denna avvikelse kommer att diskuteras i föreliggande artikel.

Utgångspunkten i artikeln är begreppsanalys, vilken baseras på Kosellecks teori om begrepps föränderlighet. Koselleck menar att ett begrepp alltid innehåller flera lager av mening, först den ursprungliga betydelsen, sedan samtidens realitet, men också genom förväntningar på framtiden (Koselleck, 1994, s. 7–8, 10–16, 2014, s. 332–339). Begreppsanalysens utgångspunkt är alltså att varje nytt tidslager påverkar såväl betydelsen, meningen och förståelsen av ett begrepp. Även källor kan innehålla dessa lager av förståelse menar Koselleck vidare (Koselleck, 1994, s. 14–16, 2014, s. 338–339).

I ett lärobokssammanhang blir därför utgångspunkten mycket central eftersom, förutom att se till begreppsförändring i sig, är även läroböcker just en källa som innehåller flera lager av förståelse. Detta blir särskilt viktigt vid analys av reproduktioner och nya upplagor av läroböcker. För begreppsanalysen är därför också det textanalytiska verktyget intertextualitet viktigt, alltså idén att texter alltid bygger på varandra och kan beskrivas som en del av samtidens kontext (Fairclough, 1992, s. 195, 211–212). Genom intertextualitet kan reproduktioner i texter spåras och belyser därigenom en begreppsmässig stagnation eller föränderlighet i hur samer har beskrivits i studiens läroböcker.

Ett textanalysredskap som används i studien utöver intertextualitet är modalitet, vilket används för att kunna se med vilken säkerhet och tyngd en text är skriven, alltså vilken tyngd betydelsen av ett begrepp kan ges. Modalitet används här enligt betydelsen gardering eller tolkningsutrymme, d.v.s. om texten presenteras som den enda korrekta tolkningen (modalitet med sanning), som en korrekt tolkning (modalitet med tillåtelse) alternativt om texten presenteras som den troliga tolkningen (modalitet med intonation) (Machin & Mayr, 2012, s. 187, Fairclough, 1992, s. 158–162).

Läroböckerna har först lästs i sin helhet för att skapa insikt och förståelse i hur lärobokens kunskapsförmedling ser ut och hur läroboken är uppbyggd. Därefter har de aktuella stycken som handlar om samer lyfts ut och citerats. Texten har sedan lästs intertextuellt, där nyckelbegrepp som kunnat härledas till olika identitetsmarkörer gällande samer markerats. Därefter har textanalysens modalitetsdel genomförts. De nyckelbegrepp, eller identitetsmarkörer, som analyserats kan bestå av både exakta begrepp, såsom ras, men också av grupper av symboliserande begrepp, som exempelvis stereotypa beskrivningar, vilka syftar till att beskriva samers identitet.

Textcitaten har därefter komparerats och kontextualiserats med bakgrund mot författarnas lärobokskontext rörande ramar för läroboksproduktion i Finland, statlig läromedelsgranskning och finländsk skol- och samhällskontext.

I artikeln fokuseras på den textnära begreppsanalysen samt komparationen över tid, och för transparensens och forskningsdesignens skull redovisas också de empiriska textstyckena.

Skol- och skolämneskontext

Läroplanerna för den finländska grundskolan har växlat mellan centralisering och decentralisering sedan grundskolans start. Den första läroplanen från 1970 var centralstyrd (Elde Mølsted & Hansén, 2013, s. 742) medan läroplanen från 1985 var ett

läroplansramverk där det i den lokala nivån fanns möjligheter att påverka och utforma det lokala läroplansinnehållet (Kaivola & Rikkinen, 2007, s. 320, Tani, 2004, s. 7). Denna läroplan fokuserade mest på vad som skulle läras ut, inte hur eller varför. (Tani, 2014, s. 94). Läroplanen från 1994 innehöll mer specificerade mål och ansvaret för skolan var tydligt anvisat till den kommunala nivån (Kaivola & Rikkinen, 2007, s. 322). Makten över beslutsprocessen flyttades därmed till den lokala nivån vilket innebar att lärare gavs större ansvar för att utvecklingen skedde, detta i linje med det statliga ramverket (Elde Mølstad & Hansén, 2013, s. 742).

Under hela 1900-talet har geografiämnet i Finland varit sammankopplat med naturhistoria, som idag utvecklats mot biologi. När grundskolereformen, med nioårig allmän skola, gick igenom 1970 minskade geografins utrymme i skolan. 1985 års läroplansramverk gav dock lärarna större frihet att göra val inom de nationella ramarna men utvecklingen gick långsamt vilket ledde till tydligare definition av geografiämnet 1994. Kopplingen mellan geografi och biologi var tydlig främst från år 3. I och med det nationella ramverket från 1994 slogs också flera ämnen samman till 'Miljö- och naturstudier', vilket innehöll ämnena biologi, geografi, kemi, fysik och samhällslära. Avsaknaden av detaljer i läroplansramen och en viss osäkerhet rörande vad som skulle undervisas i detta stora ämnesblock ledde i vissa fall till att skolornas lokala läroplaner ibland blev beroende av idéer lanserade av författare och förlag via läroböcker (Kaivola & Rikkinen, 2007, s. 316, 318, 323).

I Finland har läroboken en stark och dominerande roll, och ses ofta som den officiella tolkningen av statens nationella läroplansram. Områden som inte finns med i läroboken, missas ofta i den lokala läroplanen (Tani, 2014, s. 99). I Finland förhandsgranskades alla läroböcker från den allmänna folkskolans införande 1866 till 1992 (Harrie, 2009, s. 11). Godkännandet för en ny lärobok gjordes utifrån olika kriterier, antingen skulle boken innehålla en väsentlig förbättring sedan tidigare upplaga, eller gentemot andra böcker på marknaden; alternativt ha en ny intressant pedagogisk vinkel (Holmén, 2006, s. 52–61). Läromedelsgranskningen reglerade därigenom läromedelsproduktionen och läromedelsmarknaden i Finland mellan dessa år. Flera orsaker till att förhandsgranskningen togs bort i de nordiska länderna har lyfts i tidigare forskning. De tänkbara orsakerna har som diskuterats är Sovjetunionens fall (Långström, 1997, s. 154, 193–198, 206), en sjunkande tilltro till statlig styrning samtidigt med en ökande tillit till marknadslösningar (Holmén, 2006, s. 52–53), en internationell decentraliseringstrend (Harrie, 2009, s. 11–14, 214–217), samt som ett led i grundskolornas demokratiseringsuppdrag (Elmersjö, 2017, s. 251–257). Oavsett orsak, togs den statliga granskningen bort i Finland 1992.

Empiri och textanalytiska kommentarer

Begrepps- och textanalysen visar på två tydliga resultat. Det första är att begreppet ras, och delvis också de stereotypa beskrivningarna, fasas ut under de tre första läroböckerna. Texterna är reproducerade, men vissa begrepp och meningar har förändrats. Det andra resultatet är att rasbegreppet återkommer i nya skrivningar i

läroboken från 1997, detta samtidigt som de stereotypa identitetsmarkörerna har försvunnit. Dessa två resultat redovisas och analyseras nedan genom begreppsanalys, textanalys och kontextualisering av rasbegreppets förändring.

Läroböckernas textstycken, vilket utgör det empiriska materialet är som följer. De kursiveringar som ses i de tre första citaten är gjord av artikelförfattaren för att tydliggöra skillnader mellan texterna. De finns alltså inte i läroböckerna.

1963:

[...] I större delen av Fjälllandet bor det numera finnar. Men i de allra nordligaste socknarna är en stor del av befolkningen *samer (lappar)*. Deras antal i hela Finland är omkring 2500, men i Sverige och Norge finns många fler. *De tillhör en annan ras än den övriga befolkningen i vårt land. Samen är kortvuxen, har gulbrun hud, mörka och litet sneda ögon samt svart, stripigt hår. Han går klädd i granna kläder i blått, rött och gult. På fötterna har han skinnpjäxor och på huvudet en egendomlig mössa med fyra långa horn. Han talar lapska men kan också finska* (Krogerus & Winqvist, 1963, s. 110).

1972:

[...] I större delen av Fjälllandet bor numera finnar. Men i de allra nordligaste socknarna är en stor del av befolkningen *samer (lappar)*. Deras antal i hela Finland är omkring 3 500, men i Sverige och Norge finns det många fler. Samerna är kortvuxna. De har *mörka ögon och svart hår*. De går *gärna* klädda i granna kläder i blått, rött och gult. På fötterna har de skinnpjäxor och på huvudet en mössa med fyra långa horn. De talar *samiska* men kan också finska (Krogerus & Winqvist, 1972, s. 65).

1981:

[...] I större delen av Fjälllandet bor numera finnar. Men i de allra nordligaste socknarna är en stor del av befolkningen *samer*. Deras antal i hela Finland är omkring 3 500, men i Sverige och Norge finns det många fler. Samerna är kortvuxna. *De har mörka ögon och svart hår. Ännu i våra dagar använder de ibland sina granna nationaldräkter* i blått, rött och gult. På fötterna har de skinnpjäxor och på huvudet en mössa med fyra långa horn. De talar *samiska* men kan också finska (Krogerus & Winqvist, 1981, s. 105).

1997:

Samerna, som i våra dagar bor inom Nordkalotten, talar ett eget språk samiska, som är avlägset besläktat med de finsk-ugriska språken. Samerna tillhör också en helt annan rasgrupp än de övriga folken i Norden. (...) Inom sitt hembygdsområde har samerna bl.a. rätt till undervisning på eller i samiska i grundskolan och rätt till dagvård på sitt eget språk (Krogerus & Winqvist, 1997, s. 39, 41).

De bärande identitetsmarkerande begrepp som framkommer genom textanalysens intertextualitet i de tre första läroboksutgåvorna är begreppen 'ras', 'samer/lappar', samt

identitetsmarkörer rörande utseende, kläder och språk. Begreppen och identitetsmarkörerna betonas olika i de olika sammanhangen och upplagorna. I citatet från 1963 visar texten på en genomgående modalitet med sanning, väldigt liten möjlighet, om ens någon, ges till att tolka Fjällandets befolkning och deras utseende, egenskaper och avvikande ras på något annat sätt än hur läroboken presenterar detta. Även 1972 ses modalitet med sanning i den första delen av texten, men i och med användningen av ordet 'gärna' på femte raden, antyds att samnen ibland *kan* vara klädd annorlunda. Därigenom blir citatet från 1972 en blandning mellan modalitet med sanning och modalitet med tillåtelse. Möjligheter till en viss nyansering av det tidigare fastlagda ses därmed från 1972. 1981 har det också tillagts att de granna kläderna är deras nationaldräkter och att de ännu i våra dagar ibland använder dem, vilket också tyder på en blandning av modalitet med sanning och tillåtelse. I citatet från 1997 ser vi en återgång till modalitet med sanning.

En annan förändring textanalysen visar är att i läroboken från 1963 används begreppet *samen* i singularis och manliga attribut beskrivs (klädedräkt och pronomenet *han*). I läroböckerna från 1972, 1981 och 1997 används begreppet *samerna* i pluralis, vilket, trots vissa attribut, språkligt öppnar upp för integrerandet av kvinnor och barn inom den samiska gruppen.

Textanalysen av de tre första upplagorna visar att bara vissa ord har bytts ut i den ursprungliga texten och reproduktionen är tydlig. Vid det sista citatet ses istället en tydlig transformering, även om uttrycket 'en helt annan rasgrupp' kan ses inspirerats av citatet om ras i upplagan från 1963. Begreppen ras och rasgrupp kan bära på vissa åtskillnader genom tidslager (Koselleck, 1994, s. 7–16, 2014, s. 332–339), men läroboken från 1997 använder ras i övriga beskrivningar i läroboken,³ vilket medför att i artikeln betraktas ras och rasgrupp som likvärdiga synonymer.

Intressant här är också att, trots att läroböckerna är skrivna för olika åldrar, är det huvudsakliga innehållet detsamma, nämligen beskrivningar av Finlands (och världens) befolkningar. Det är tydligt att de tre första läroböckerna till stor del bygger på samma text, detta trots att bara läroböckerna från 1972 och 1981 är skrivna för samma årskurs, årskurs 3. Boken från 1963 riktar sig till årskurs 1 och boken från 1997 riktar sig till årskurs 9. 1970 infördes allmän grundskola i Finland, vilket ersatte bland annat folkskolan. Detta var ett led i att ta plats bland västvärldens demokratier (Sahlberg 2012, s. 47). Dessutom är de fyra läroböckerna författade i enlighet med olika läroplaner och skolformer. Läroboken från 1963 är skriven för folkskolan och utifrån direktiv i *Folkskolans läroplans betänkande* från 1952 (Folkskolans läroplanskommitté, 1952). De tre sista läroböckerna är författade inom ramen för grundskolan, de två första i enlighet med *Grundskolans läroplans betänkande* från 1970 (Grundskolans läroplanskommitté, 1970), och den sista i enlighet med *Grunderna för grundskolans läroplan* 1994 (Utbildningsstyrelsen, 1995). Att skriva läroböcker för olika åldersgrupper, olika skolformer och olika läroplaner medför givetvis olika pedagogiska

³ Se kommande citat om beskrivning av jordens befolkning från Krogerus 1997, s. 38

och didaktiska utmaningar rörande exempelvis tilltal, svårighetsgrad och innehåll. Dock studeras här korta citat där begrepp och identitetsmarkörers reproduktion och förändring är i fokus, så trots att läroböckerna är författade för olika åldersgrupper, så är texterna komparerbara.

Trots olika skolformer, läroplaner och åldersgrupper är narrativet detsamma i alla de tre första citaten, men i dessa reproducerade textstycken har vissa ord och begrepp bytts ut, detta även mellan läroböcker från samma läroplan. Exempelvis ses beskrivningarna om att samerna 'har gulbrun hud' och 'stripigt' hår, samt värderingen 'egendomlig' rörande dennes mössa i 1963 års citat är borttagna till 1972 års upplaga. Även språket 'lapska' har bytts mot samiska till 1972, men gruppen benämns i båda de första upplagorna som 'samer (lappar)'.

Till år 1981 har begreppet 'lappar' helt borttagits ur texten och ordet 'nationaldräkter' tillagts. 1997 ses en nästintill helt transformerad text i jämförelse med de tre tidigare. Inga utseendebeskrivningar finns kvar, en i detta sammanhang, ny information om samers rättigheter finns istället, men meningen 'Samerna tillhör en helt annan rasgrupp än de övriga folken i Norden' visar trots det på en viss återgång till 1963 års upplaga, även om det där står att samerna 'tillhör en annan ras än den övriga befolkningen i vårt land.' Det i de två upplagorna från 1970- och 80-talet borttagna begreppet ras återkommer 1997. Huruvida 1997 års återgång till ras ska ses som en transformering sedan 1981 eller en reproduktion från 1963 ska vara osagt, men att en intertextuell förändring sker kan med tydlighet sägas.

Utfasning av rasbegreppet 1960–1980-tal

De tre första textstyckena illustrerar ett utfasande av rasbegreppet. Att begreppet ras fhas ut är inte uppseendeväckande, utan kanske snarare ett förväntat resultat i och med att rasbegreppet ansågs som omodernt och även politiskt belastat efter andra världskrigets slut (Westin, 2015, s. 63. Se även Elmgren, 2008, s. 23, Brännström, 2016, s. 33). Etnicitetsbegreppet ersatte rasbegreppet i många fall (Westin, 2015, s. 63) detta fastän de två begreppen innehar något olika innebörd och inte är helt överförbara. Begreppet ras innefattade föreställningen om fasta, nedärvda biologiska egenskaper i utseende och personlighet, medan etnicitet beskriver en grupp sociala sammansättning och kulturella traditioner (Hylland Eriksen, 2007, s. 13–14, 23–28, Duedahl, 2007, s. 337–341).

Som jämförelse kan nämnas att Spjut i en studie av både geografiämnet och historieämnet har konstaterat att historieläroböckerna generellt sett fhas ut begreppet ras något decennium tidigare än geografiläroböckerna. I historieläroböcker beskrivs germaner som ras exempelvis 1951 och finnarna som ras 1951 och 1952 (Spjut, 2018).⁴

⁴ Germaner och ras nämns i Ottelin, A.K. *Allmän historia, Medeltiden*. (Helsingfors: Söderströms & C:o Förlagsaktiebolag, 1951), och beskrivning av finnarnas ursprungsraser och nuvarande ras beskrivs i Estlander, B. *Finlands historia i korta berättelser* (Lovisa: Söderströms, 1951) och i Hornborg, Eirik. *Finlands historia*. (Tammerfors: Söderström & C.o Förlagsaktiebolag, 1952).

Att geografiämnet benämner och definierar ras senare än så, kan delvis förklaras av geografiämnets inriktning mot biologi i Finland, vilket gjort att den mer biologiska indelningen (ras) kvarstannade längre inom geografiämnet, medan historieläroböckerna tidigare gått mot en social indelning av befolkning (etnicitet), men också att historieläroböcker istället lyft fram olikheter genom en nationsorienterad historieskrivning.

Läroboksexemplet från de tre första reproducerade upplagorna är en tydlig illustration av en intertextuell reproduktion av innebörd, men med en transformerande av begreppet ras. Intressant är att utseendemässiga och kulturella stereotyper kvarstannat längre än rasbegreppet, något som kan tyda på att förändringen snarare var ordbaserad och begreppsmässig än en mental förändring i föreställningen om människors olikheter.

Att samer överhuvudtaget beskrivs stereotypt och exkluderande under 1960–1980-talet är i sig också ett ämne att diskutera och kontextualisera. Att geografiämnet var nära kopplat till biologiämnet i Finland kan kanske delvis förklara detta, men inte fullt ut. Med avseende på den finskspråkiga och svenskspråkiga befolkningen i Finland (och i Sverige) avtar de väldigt stereotypa beskrivningarna av utseende och egenskaper efter andra världskriget (Spjut, 2014, s. 55–84, 2018, s. 117–144), men gällande samer skedde detta långsammare. När det biologiska begreppet ras övergick mot det mer sociala begreppet etnicitet och stereotyperna omformades i beskrivningen av den egna nationen efter 1945, hade de svensktalande och finskspråkiga minoritetsbefolkningarna i Finland och Sverige stöd i en majoritetsbefolkning i grannlandet, vilket kan ha påskyndat borttagandet av ras och stereotypa föreställningar. Detta stöd av ett grannland hade inte de 'statslösa' samerna. Deras utsatta position som minoritetsgrupp i alla länder där de lever, har inte gett någon möjlighet till makt eller status att påverka olika nationella narrativ eller definition av dem själva.

I den finländska kontexten fanns vissa stereotypa föreställningar som hade en lång historia. Exempelvis så ses samer beskrivas som passiva, tröga och med lägre begåvning redan av Zacharias Topelius på 1800-talet (Topelius, 1919 s. 118–119). Även det klassiska verket Kalevala berättar om hur samernas hövding Joukahainen var den som orsakade att ondskan kom till världen (Lönnrot (översättning) 1999 s. 27–51). Dessa exempel må vara gamla, men verken är betydande och föreställningarna från verken har levt kvar länge bland befolkningen i Finland (Nyssönen, 2007, s. 63, Forsgård, 1996, s. 36–38).⁵ Även i den svenska kontexten beskrevs samer stereotypt och med rasinslag under samma period. I de svenska läroböckerna åtskildes nomadiserande samer, vilka beskrevs stereotypt, men i relativt positiva ordalag, och bofasta samer, som beskrevs negativt och skulle assimileras i det svenska samhället. Förändringen i stereotyp, ras och attityden mot samer i svenska läroböcker skedde under perioden 1950–1970. Först under 1970-talet ansågs läroböckerna inkludera samer i den svenska befolkningen (Granqvist-Nutti 1993). Den svenska kontexten har här också betydelse för den finlandssvenska kontexten. Thomas Hylland Eriksen menar att aktörerna bestämmer

⁵ I Nyssönen refereras Juha Pentikäinen. Saamelaiset, Pohjisen Kansan mytologia (Helsinki: SKS 1995 s. 35).

hur stor betydelse en stereotyp skall ges (Hylland Eriksen, 2007, s. 35–36, 44–47), dock är en minoritets möjlighet att påverka stereotyper om den egna gruppen svårare att besluta om i en majoritetskontext. I en finlandssvensk kontext påverkar både den finländska och den rikssvenska kontexten den finlandssvenska minoritetens sätt att beskriva samer.

Rörande begreppet ras uppkommer i upplagan från 1963 ytterligare en fråga, det är rasgruppen som den 'övriga befolkningen' i Finland tillskrivs. Är den övriga befolkningen samma rasgrupp eller flera olika? Detta implicita 'vi', vilket samerna kan tolkas vara exkluderat ur blir intressant, då frågan kan ställas om vilka 'vi' är i en finlandssvensk lärobok. Är det den finländska befolkningen det vill säga finländarna, är det de finsktalande finnarna eller enbart de svensktalande finlandssvenskarna? Eller är det den skandinaviska språkgruppen som åsyftas, i så fall innefattar den såväl rikssvenskar, finlandssvenskar, norrmän och danskar.

Man måste också ta hänsyn till att lärobokens beskrivningar i detta fall har skrivits för en kontext av finlandssvenskarna som minoritet i ett finskt majoritetssamhälle, något som också påverkar synen på ytterligare en minoritet inom landets gränser, en minoritet som dessutom skulle kunna ligga närmare den finskspråkiga majoriteten i ursprung. I Finland integrerades samerna (på ett annat sätt än i övriga Norden) till viss del i nationalstatsbyggandet genom sitt språkmässiga släktskap med den finska folkgruppen. I vissa sammanhang betraktades de som en annan finsk folkstam, vid sidan av exempelvis savolaksare. Från finskt håll blev samer således både stereotyp exkluderade och den egna minoritetsgruppen (Nyyssönen, 2007, s. 135). Sambanden mellan finnar och samer har ibland lyfts fram men också förnekats av förespråkare för finsk-ugriskt språk, vilka menat att den samiska genotypen är annorlunda och avviker från såväl andra europeiska folk som de finsk-ugriska folken (Anttonen, 2000, s. 259).

Detta har varit omtvistat i den fennomanska och finska historien och just den finskspråkiga befolkningens sökande efter sin egen unikheter, sin historia och sin nationella särart utifrån den finsk-ugriska språkgruppen har behandlats i olika perspektiv av flera forskare (Se exempelvis Fewster, 2006, Högnäs, 1995, Klinge, 1995, 1997, Anttonen, 2000).

Begrepps- och textanalysen visar att även om rasbegreppet försvann, fanns andra identitetsmarkörer kvar, såsom stereotypa beskrivningar av utseende, kläder och språk. Att samer beskrevs stereotypt före 1980 var således inget unikt finländskt, det förekom även i andra nordiska länder, i såväl läroböcker som i turistbroschyrer, i media och annat informationsmaterial skrivet av andra än samer själva. Men att rasinslaget återkommer i en lärobok från 1997 är mer anmärkningsvärt.

Återgång till definitioner baserat på ras, 1997 års lärobok

Det som direkt är uppseendeväckande i texterna ovan är citerat från 1997. Läroboken har ett nytt innehåll, och riktar sig till en ny åldersgrupp, men författarparet är detsamma som i de tre tidigare läroböckerna i studien. 1997 ses en helt ny transformerad text, där stereotyper är borttagna, där samer beskrivs med rättigheter och en mer genomgripande förändring i synen på människors olikheter kan skönjas. Trots det återgår författarna till

begreppet ras. Identitetsmarkörerna förändras till mer nyanserade och mindre stereotypa beskrivningar, men återgången begreppet 'ras' visar på något annat.

I en genomgång av andra svenskspråkiga läroböcker i en samtida kontext, är denna bok ett undantag. Rasbegreppet förekom inte alls i läroböcker efter 1970-talet i vare sig geografi, historia eller samhällskunskap/samhällslära (Spjut, 2018, s. 132–133). Att rasbegreppet dessutom återtagits i läroboken som helhet, och inte enbart i stycket om samer illustreras av följande citat från samma lärobok rörande beskrivning av jordens befolkning.

[...] Inom den biologiska systematiken indelas de enskilda arterna i underarter eller raser, som bebor olika delar av artens utbredningsområde och som i fråga om rent biologiska, ärftliga egenskaper skiljer sig från varandra. Alla människor på jorden tillhör en och samma art, men också inom denna art kan olika raser lätt påvisas. Man må blott tänka på de t ex de ärftliga, biologiska skillnaderna mellan folken i Europa, Östasien och Afrika. Flera försök att klassificera människoraserna har gjorts, men inget av dem har blivit allmänt erkänt. Svårigheter ligger i att de ursprungliga raserna under tidernas lopp har blandat sig med varandra så att deras gränser suddats ut. Också inom Europa har man velat särskilja olika grupper inom den vita (europida, kaukasoida) rasen. Försök till en sådan indelning är dock tämligen hopplösa eftersom de europeiska folkgrupperna under en längre tid har uppblandats med varandra. Naturligtvis kan man iaktta olikheter mellan de kortvuxna, mörkhåriga och brunögda sydeuropéerna och de högväxta, blonda och blåögda människorna i Norden. Men inom alla nordiska länder finns det talrika människor, vilkas biologiska egenskaper inte överensstämmer med dem som ansetts vara typiska för de nordiska folken (Krogerus & Winqvist, 1997 s. 38).

Ovanstående citat lyfter fram de utseendemässiga olikheterna mellan människor från olika delar av jorden och kopplar dem till biologiska skillnader. Citatet är uppseendeväckande i sin rasbiologiska uppdelning av folk, vilken beskrivs ha försvårats av människornas förmåga att 'blanda sig med varandra så att deras gränser suddats ut'. Frågan uppkommer om varför läroboken avviker från den samtida normen där rasbegreppet har övergivits.

När det gäller just utfasningen av biologiskt orienterad ras ur läroböckerna till förmån för den sociala åtskillnaden i kultur och samhälle, etnicitet, har Leila Brännström skrivit om rasbegreppets utveckling mot etnicitet i Sverige. Hon menar bland annat att när ras, utifrån biologisk ärftlighet, ersattes med 'etnisk grupp', utifrån kultur, civilisation och historia, under 1940- och 1950-talet uppkom en lucka mellan begreppen. Eftersom etniciteter fortfarande beskrevs som kollektiva identiteter med vissa egenskaper, landade beskrivningar ändå nära ras. I omflyttningarna av arbetskraft under 1900-talets mitt blev de migrerande européerna istället beskrivna utifrån sina ursprungliga nationaliteter, ex italienare eller jugoslaver. De nordiska länderna behövde inte befatta sig med olika raser eftersom de flesta européer ansågs tillhöra samma ursprungsgrupp. När sedan 1980–1990-talets utomeuropeiska flyktingar kom till Norden, blev beskrivningar av deras utseende influerat av det amerikanska rasbegreppet (Brännström, 2016, s. 38–41).

Det amerikanska begreppet *race* är inte helt översättningsbart med *ras* eftersom de grundas på olika definitioner och kulturella innebörder. Enligt Koselleck är ett begrepp påverkat av det förflutna, samtiden och förväntningar på framtiden (Koselleck, 1994, s. 7–8, 10–16, 2014, s. 332–339), men alla kontexter är olika. När texter eller begrepp rör sig mellan kontexter följer inte hela textens kontext med, inte heller upphör förhandlingen om dess betydelse (Bourdieu, 1999, s. 221–222).

Trots efterkrigstidens enighet om att överge ras och rasbiologi (Brännström, 2016, s.33), innebar inte detta att rasbegreppet försvann, inte heller rasism. Ras och rasism är laddade begrepp och har olika betydelser beroende på disciplin och kontext. Internationellt handlade exempelvis rasism-debatten bland annat om antirasism och multikulturalism och dess olika innehåll (Gillborn, 2004, s. 36–38). Begreppen ras och rasism, och dess kontexter är i ständig förändring vilket också gör dem svårdefinierade (Gillborn, 2004 s. 45). Den traditionella betydelsen av ras som biologiskt begrepp har utmanats, bland annat i den amerikanska kontexten, av ras som en social konstruktion tillsammans med etniska kategorier (Arneback & Quennerstedt, 2016, s. 773–775). Med andra ord är begreppet ras i en amerikansk kontext både varierande och svårdefinierbar.

Norrmannen Thomas Hylland Eriksen definierar det europeiska begreppet ras som biologi, medan de sociala konstruktionerna istället kopplas till etnicitetsbegreppet. (Hylland Eriksen, 2007, s. 13–14, 23–28). Den allmänna diskussionen om ras och rasism i de nordiska länderna har bland annat berört hur rasism kan diskuteras och hur uttryck för rasistiska handlingar kan bemötas utan att få använda begreppet ras. Detta innebar inte en vilja att återgå till rasbegreppet, utan snarare att se till människors föreställningar av ras och biologiska skillnader för att kunna bemöta rasism och rasistiska handlingar i vår samtid (Arneback & Jämte, 2015, s. 44–49)

I en europeisk kontext kan ras förefalla som förlegat och övergivet, men i andra kontexter är så inte alltid fallet. Den akademiska debatten ovan och den uppkomna forskningsgenren kan ha påverkat läroboksförfattarnas återgång till ras 1997.

Samer beskrevs alltså vara en avvikande etnisk grupp utifrån kultur och levnadssätt vilket förklarades utifrån ursprung. I läroböckerna skiljer det sig generellt sett mellan beskrivningar av en erkänd nationalitet och en minoritetsgrupp utan erkänd egen nation. Som exempel kan sägas att när fler finlandssvenska läroböcker i geografi undersöks ses att stereotypa beskrivningar och uppdelning enligt ras rörande svenskar och finnar ses exempelvis 1958 och 1964 (Sahlberg, 1958, Sahlberg, 1964), medan det vid indelning av jordens befolkning ses en rasindelning även senare, 1964, 1978 och 1997 (Sahlberg, 1964, Krogerus, 1978, Krogerus & Winqvist 1997). Att samers rättigheter tas upp 1997 tyder samtidigt på en mer nyanserad bild av samer som grupp, detta framförallt i jämförelse med de tre tidigare decenniernas stereotypa beskrivningar av samers utseende och egenskaper.

Under perioden mellan den tredje och fjärde studerade läroboken (1982–1997) förändrades de två numerära minoriteternas status och situation i Finland, vilket också påverkat studiens läroböcker. Under 1970- och 1980-talen pågick Kessikonflikten, en konflikt mellan samer och finländska staten rörande en radikalisering av samiska rörelser i Finland (Elenius, 2017, s. 34–35). Efter Kessi-konfliktens slut under 1980-talets sista år, försämrades samernas sociala ställning och rykte i Finland (Nyyssönen,

2009, s. 323–324). Samtidigt genomfördes ändå en del förbättringar för samerna i Finland i början av 1990-talet. Bland annat uppmärksammades samerna i Finlands konstitution 1991 och fyra år senare uttalades det officiellt att samer var Finlands ursprungsbefolkning, vilket gav dem rätt att behålla och utveckla sitt språk och sin kultur. Det samiska parlamentet i Finland grundades 1996 (Saukkonen & Pyykkönen, 2008, s. 52–53).

För finlandssvenskarna tydliggjordes istället en statussänkning i Finland i slutet av 1980-talet. År 1968 uppkom en ca tjugo år lång språkfred, med en slags finsk själv censur rörande kritik mot svenskspråkighet, detta efter att svenska blev ett obligatoriskt ämne i grundskolan. Att svenska godkändes som obligatoriskt ämne i grundskolan var ett led i en långsiktig politisk linje där Finland ville knyta an till nordiskheten och den västeuropeiska kulturen. Själv censuren och språkfreden bröts i slutet av 1980-talet då Finskhetsförbundet förde en kampanj om 'tvångssvenskan' i Finland (Väistö, 2017a, 2017b, s. 311–313, Meinander, 2016, s. 154–156).

I början av 1990-talet förändrades också det mer allmänna politiska klimatet i Finland. Sovjetunionen hade upplösts och muren mellan öst och väst hade fallit. Finland blev medlemmar i EU 1995 och frågor rörande befolkning, kultur, välfärd, invandring och ekonomi diskuterades i det offentliga rummet. Finlands fokus på Norden och nordiska samarbeten minskade till förmån för internationellt samarbete och engelska språket, vilket i sin tur ledde till en minskning av bruket av svenska språket i Finland (Meinander, 2016, 308). Det politiska partiet Sannfinländarna grundades och de kritiserade såväl EU:s integrationspolitik, som intern immigration i Finland (Häyrynen, 2013, s. 632–634). Sannfinländarna hade kopplingar till Finlands landsbygdsparti, vilka tidigare stått för flera antisvenska uttalanden (Meinander, 2016, s. 305). Även 1990-talets nya medlemskap i EU påverkade den starka roll staten och kommunerna haft i Finland, och liksom många andra länder som genomgått en decentraliseringsfas så transformerades den nationella identiteten och kulturen i Finland (Saukkonen & Pyykkönen, 2008, s. 55).

Förändringsprocessen berörde den nationella tillhörigheten och medborgarskapet i Finland, vilken genom statens förändrade roll, ersattes av ett kulturellt medborgarskap. Sättet att definiera den nationella identiteten genom Finlands befolkning skulle inte avgränsas av i huvudsak nationella gränser, dock blev utvidgningen av den finländska nationella identiteten negativ för samerna i Finland eftersom identiteten kom att bygga på kulturellt arv. I Norden var föreställningen om samisk kultur renägande, vilket ledde till ett exkluderande och en förstärkning av stereotyper om samer (Nyssönen, 2007, s. 326–327). Det kulturella medborgarskapet påverkade även finlandssvenskarnas position och status, och som tidigare nämnts blir de egna gränsdragningarna gentemot andra extra viktiga vid hot av den egna gruppen. (Hylland Eriksen, 2007, s.127).

Den mer kulturella synen på folk och nationell identitet kan i sig ha påverkat återkomsten av ras i läroboken, men lärobokstexten om samer kan också vara ett uttryck för den hotfulla situation som svenskheten i Finland stod inför, såväl genom debatter om tvångssvenska, internationalisering på bekostnad av nordenfokus, som det hot mot den finlandssvenska identiteten som det kulturella medborgarskapet också innebar.

I upplagan från 1997 benämns samerna tillhöra 'en helt annan rasgrupp' än de övriga folken i Norden, vilket pekar mot att läroboksförfattarna menar att samerna avviker från det skandinaviska, snarare än det finska. Vid en jämförelse med andra finlandssvenska och rikssvenska läroböcker, beskrivs finnarna vara avvikande från den skandinaviska folkgruppen, snarare än att finlandssvenskarna avviker från den finskspråkiga folkgruppen i Finland (Spjut, 2018, s. 221–222, 280–282). Detta är ett mönster som är intressant eftersom resonemanget handlar om perspektiv och vad syftet med texten är. Antas ett nordiskt perspektiv beskrivs finskan och samiskan som avvikande. Antas istället ett finländskt perspektiv kan svenskan ses som det avvikande språket. Perspektivet i geografiläroböckerna är inte entydigt.

I läroplanerna för 1985 och 1994 ses biologi och geografi sammankopplade istället för geografi och naturalhistoria som i tidigare läroplaner.⁶ Kaivola och Rikkinen diskuterar detta och menar att ämnessammanslagningen mot biologi och den nya tematiska indelningen skapade osäkerhet och att ämnesinnehållet därigenom påverkades då lokala läroplaner inspirerades av författare och förlag via läroböcker i ämnena (Kaivola & Rikkinen, 2007, s. 316, 318, 323).

I finlandssvenska läroböcker i geografi, samhällslära och historia ses genomgående ett slags behov att legitimera sin roll i det finländska samhället och ibland ses läroboksbeskrivningar av svensktalande finlandssvenskar som en bro mellan det finskspråkiga Finland och det övriga Norden, där det svenska språket har en nyckelroll (Spjut, 2018, s. 221–222, 280–282). Behovet av legitimerande kan ha påverkat det finlandssvenska sättet att beskriva samer, i syfte att kontrastera den finlandssvenska gruppens sjunkande status, som ett sätt att lyfta fram den svenskspråkiga gruppens nytta i Finland.

Analysen visar att begreppet ras återkom i läroboken från 1997, dock i en något annan betydelse, sett utifrån Kosellecks teori om ett begrepps olika lager (Koselleck, 1994, s. 7–8, 10–16, 2014, s. 332–339). Den historiska betydelsen av begreppet ras är dock stark i de nordiska länderna, vilket torde påverkat läsarnas förståelse. Återkomsten av rasbegreppet kan ha flera orsaker, men ligger till stor del i ett ökat behov av identifikation i den trängda situation av sänkt status som den finlandssvenska minoritetsgruppen befann sig i i slutet av 1990-talet (Hylland Eriksen, 2007, s.127, Nyssönen, 2007, s. 326–327, Meinander, 2016, s. 305, Väistö, 2017a, 2017b, s. 311–313). Den finlandssvenska gruppens behov av att tydliggöra sin finländska tillhörighet, i en allt snävare nationell finländsk identitet, kan ha påverkat beskrivningen av samer och återgången till rasbiologi som ses i läroboken från 1997.

⁶ Se aktuella läroplaner: *Folkskolans läroplans betänkande II. Läroplan för den egentliga folkskolan*. (Helsingfors: Statsrådets tryckeri, 1952), s. 74–104, *Folkskolans läroplans betänkande II. Läroplan för läroämnena*. (Helsingfors: Statens tryckericentral 1970), s. 163–183, *Grunderna för grundskolans läroplan*, 1985. (Helsingfors: Skolstyrelsen, Statens tryckericentral 1987), s. 199, 210, *Grunderna för grundskolans läroplan*, 1994. (Helsingfors: Utbildningsstyrelsen, Tryckericentralen 1995), s. 80–90

Avslutande diskussion och sammanfattande slutsatser

Sammanfattningsvis kan sägas att textanalysen av de fyra ovan citaten illustrerar i) en form av begreppsfröskjutning av begreppet ras till förmån för etnicitet under efterkrigstiden, ii) en återgång till begreppet ras (rasgrupp) 1997.⁷ Inledningsvis dominerade en rasbiologisk föreställning om samer där stereotypiserade bilder målades upp i lärobokstexterna. De orsaker som har återfunnits är att rasbegreppets utfasning under efterkrigstiden var en uppgörelse med nazismen. Ras som biologisk indelning av människor fasades ut, så även i läroboksgenren. Den biologiska traditionen övergavs alltmer och sociala sammansättningar av kultur och traditioner fick istället förklara olikheter i befolkningen. Den fråga som uppkommer är huruvida klassificeringen av mänskligheten enligt ras egentligen transformerades i folks inre medvetande då begreppet togs bort. Eftersom förklaringsmodellerna av ras, som biologisk indelning, och etnicitet, som social och kulturell indelning inte är helt överförbara mellan varandra, kan begreppet i den nordiska kontexten, bara tagits bort och inte ersatts. Utifrån de studerade läroböckernas reproduktion av stereotyper och rasbiologiska föreställningar förefaller en risk att människor, vilka skolats i dessa synsätt, tänker utifrån ras när människors olikheter ska beskrivas. Även om stereotyperna tunnas ut och nyanser framkommer över tid, finns de delvis kvar. Att rasbegreppet fasades ut utan att stereotyperna försvann, visar på att förändringen i huvudsak var begreppsmässig och inte innehållsmässig i människors medvetande.

Att de stereotypa beskrivningarna av samers egenskaper och utseende levde kvar så länge som till 1980-talet kan förklaras med att samer som minoritetsgrupp haft en marginaliserad position, och saknat makt och påverkansmöjligheter av majoritetsbefolkningars föreställningar och beskrivningar om samer. De narrativ om samer som finlandssvenska skolbarn fick ta del av var grundad flera decennier tidigare och utan inblandning av samer själva och kanske den samiska kulturen även brukats som ett negativt kontrasterande för att lyfta det svenska i Finland.

När det gäller återgången till rasbegreppet i läroboken från 1997 är det svårt att fastställa någon exakt orsak, då boken är ett undantag från samtida läroböcker. Dock kan antaganden göras utifrån samtida kontexter. En möjlig orsak är att läroboksförfattarna har influerats av det amerikanska forskningsfältet, vilka vid denna tid debatterar runt begreppet ras (race), dock går begreppet *race* inte rakt att översätta till ras, då begreppen bygger på olika definitioner och har olika kontextuella lager av förståelse (Koselleck, 1994, s. 7–8, 10–16, 2014, s. 332–339). I en europeisk/nordisk kontext saknar begreppet ras de kontextuella lager av (den amerikanska) race-debatten, eftersom begreppet i stort övergivits helt under 1970–1980-talen, vilket gör en återgång till ras svårförståelig för läsaren av läroboken från 1997.

En annan möjlig orsak är en ompositionering i status för de olika språkgrupperna i Finland under 1980–1990-talen. 1991 fick samerna status som ursprungsbefolkning i Finland, vilket var en positiv utveckling för samerna i landet (Saukkonen & Pyykkönen,

⁷ "Rasgrupp" i citatet om samer (Krogerus 1997, s. 39, 41) och "ras" i övriga texter i läroboken (Krogerus 1997, s. 38)

2008, s. 52–53). För finlandssvenskarna var situationen en annan. Den tjugoföråriga språkfreden, vilken uppkom då svenska blev obligatoriskt ämne i grundskolan, bröts under slutet av 1980-talet och Finskhetsförbundet förde en hård kampanj om ”tvångssvenskan”. Svenskan som språk ifrågasattes och många finlandssvenskar kände sig trängda (Väistö, 2017a, 2017b, s. 311–313, Meinander, 2016, s. 154–156). Det upplevda hotet mot den numerära minoritetens inkludering i den nationella identiteten, gjorde att gränsmarkeringar gentemot andra blev extra viktig (Hylland Eriksen, 2007, s. 127), och läroboksbeskrivningarna av minoriteten samer visar på detta. Läroboken från 1997 tar visserligen upp samernas rättigheter, men beskriver dem samtidigt som en annan rasgrupp än Nordens övriga befolkning. Detta kan vara ett sätt att uppmärksamma samer som grupp, men samtidigt ett försök att knyta sig själva tydligare till Finland och övriga Norden, och ett uttryck för en minoritetgrupps försvarsreaktion grundad i en majoritetskulturs ökande marginalisering.

En marginalisering av det finlandssvenska i Finland och en rädsla för kulturell utarmning av svenskheten skulle kunna stå som förklaringsmodell för framställningen. Intressant vore att undersöka hur finskspråkiga läroböcker hanterar den egna befolkningen under tiden för de stora samhällsförändringarna under 1990-talet, men också hur båda kontexterna beskriver samer under 2000-talet och framåt.

Referenser

Källor/empiri

Krogerus, Harry, Winqvist, Lennart 1963. *Vår värld 1 Finland*. Helsingfors: Söderströms & C:o Förlagsaktiebolag

Krogerus, Harry, Winqvist, Lennart 1972. *Vår värld åk 3 Finland*. Borgå: Söderströms & C:o Förlagsaktiebolag

Krogerus, Harry, Winqvist, Lennart 1981. *Vår värld åk 3 Finland*. Borgå: Söderströms & C:o Förlags AB

Krogerus, Harry, Winqvist, Lennart 1997. *Vår värld åk 9 Finland och övriga Norden*. Borgå: Söderströms & C:o Förlags AB

Läroplaner

Folkskolans läroplanskommitté 1952. *Folkskolans läroplans betänkande II. Läroplan för den egentliga folkskolan*. Bearbetad översättning. Helsingfors: Statsrådets tryckeri

Grundskolans läroplanskommitté 1970. *Grundskolans läroplans betänkande I. Grunderna för läroplanen*. Helsingfors: Statens tryckericentral

Grundskolans läroplanskommitté 1970. *Grundskolans läroplans betänkande II. Läroplan för läroämnena*. Helsingfors: Statens tryckericentral

Utbildningsstyrelsen 1995. *Grunderna för grundskolans läroplan 1994*. Helsingfors:
Utbildningsstyrelsen, Tryckericentralen

Litteratur och bearbetningar

Ammert, Niklas 2009. "Gemenskap och ambivalens: Finsk-svenska möten i
finlandssvenska läroböcker i historia" i *Historisk tidskrift för Finland*, 2009:1

Anttonen, Pertti J. 2000. "Cultural Homogeneity and the National Unification of a
Political Community" in Anttonen, Pertti J, Siikala Anna-Leena, Klein, Barbro (ed)
Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity. A Festschrift for Barbro Klein.
Botkyrka: Multicultural Centre Mångkulturellt centrum 2000:1

Arneback, Emma, Jämte, Jan 2015. "Rasism och antirasism i skolan" i Carsten
Ljunggren, Ingrid Unemar Öst & Tomas Englund red. *Kontroversiella frågor: om
kunskap och politik i samhällsundervisningen* Malmö: Gleerups Utbildning 2015

Arneback, Emma, Quennerstedt, Ann 2016. "Location of racism in education: a
speech act analysis of a policy chain" i *Journal of education policy* 2016, vol. 13 no.
6, p. 773-788.

Berg, Bård A. 2001. *Holdninger til samer og samiske forhold 1996–2000: en
undersøkelse av avisene Aftenposten, Nordlys, Finnmark Dagblad, Altaposten og
Finnmarken for perioden 1.1.1996 – 31.12.1999*. Tromsø: Skriftserie Universitetet i
Tromsø, Senter for samiske studier

Bourdieu, Pierre 1999. "The Social Conditions of International Circulation of Ideas" i
Shusterman, Richard (red.) *Bourdieu: a critical reader*. p. 220–226. Oxford:
Blackwell

Brännström, Leila 2016. "'Ras' i efterkrigstidens Sverige, Ett bidrag till en
mothistoria" i Patricia Lorenzoni och Ulla Manns (red.) *Historiens hemvist II. Etik,
politik och historiens ansvar*. Göteborg: Makadam

Duedahl, Poul 2007. *Fra overmenneske til UNESCO-menneske. En begrebshistorisk
analyse af overgangen fra et biologisk til et kulturelt forankret menneskesyn i det 20.
Århundrede*. Odense: Syddansk Universitetsforlag

Elde, Christina Mølsted, Hansén, Sven-Erik 2013. "The curriculum as a governing
instrument: a comparative study of Finland and Norway" in *Education inquiry vol.4,
december*

Elenius, Lars 2017. "Conceptions of ethnicity and nature conservations in reindeer
herding areas in Sweden and Finland" i Elenius, Lars, Allars, Christina, Sandström,
Camilla (ed). *Indigenous Rights in Morden Landscapes: Nordic Conservation
Regimes in Global Context*. New York: Routledge

Elmgren, Ainur 2008. *Den allrakäraste fienden; svenska stereotyper i finländsk press
1918-1939*. Lunds universitet: Sekel

Lina Spjut

Elmersjö, Henrik Åström 2017. *En av staten godkänd historia: Förhandsgranskning av svenska läromedel och omförhandlingen av historieämnet 1938–1991*. Lund: Nordic Academic Press

Engman, Max 2016. *Språkfrågan: finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland

Estlander, B 1951. *Finlands historia i korta berättelser Tionde upplagan*. Lovisa: Söderströms. Östra Nylands Tidnings- och Tryckeri A.B

Fairclough, Norman 1992. "Discourse and text: linguistic and intertextual analysis within discourse analysis" in *Discourse & Society* vol. 1992:3

Fewster, Derek 2006. *Visions of past glory: nationalism and the construction of early Finnish history*. Helsinki: Finnish Literature Society

Forsgård, Nils Erik 1996. "Från det kända till det okända, Zacharias Topelius och Boken om Vårt land" i Smeds, Kerstin (red.) *Boken om Vårt land 1996, festskrift till professor Matti Klinge*. Helsingfors: Otava: Söderströms

Gillborn, David 2004. "Anti-racism: From policy to praxis" i Gloria Ladson-Billings & David Gillborn (red.) *The RoutledgeFalmer Reader in Multicultural Education*. Abingdon, Oxon: RoutledgeFalmer.

Granqvist-Nutti, Karin 1993. *Samerna i svenska läroböcker 1865–1971*. Umeå Universitet: Rapport Centrum för arktisk forskning

Holmén, Janne 2006. *Den politiska läroboken, Bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under Kalla kriget*. Uppsala: Acta Universitatis Uppsaliensis

Hornborg, Eirik 1952. *Finlands historia*. Fjärde upplagan. Tammerfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag Tammerfors Handelstryckeri

Huldén, Lars 2011. "Språk. Litteratur och nationell identitet i Finland" i Fogelberg, Paul (red.) *Finland mellan öst och väst. Helsingfors: Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 187*. Acta Regiae societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis, Interdiscipinaria II

Hylland Eriksen, Thomas 2007. *Etnicitet och nationalism*, Nora: Nya Doxa

Häyrynen, Simo 2013. "A centralised market orientation: the implicit determinants of Finnish cultural policy" i *International Journal of Cultural Policy* Vol 19 No 5

Högnäs, Sten 1995. *Kustens och skogarnas folk: om synen på svenskt och finskt folklynn*. Stockholm: Atlantis

Jarhall, Jessica 2012. *En komplex historia: lärares omformning, undervisningsmönster och strategier i historieundervisning på högstadiet*. Lic. Karlstad: Karlstads universitet

Johnsson Harrie, Anna 2009. *Staten och läromedlen. En studie av den svenska statliga förhandsgranskningen av läromedel 1938–1991*. Linköpings universitet: Linköping studies in pedagogical practices

Johnsson Harrie, Anna 2016. *En granskning av läroböcker i samhällskunskap och historia för åk 7–9 med fokus på rasism, främlingsfientlighet och intolerans*. Stockholm: Forum för levande historia

Kaivola, Taina, Rikkinen, Hannele 2007. "Four decades of Change in Geographical Education in Finland" *International Research in Geographical and Environmental Education*, 16:4

Karlsson, Klas-Göran 2011. "Läroboken och makten – ett nära förhållande" i Niklas Ammert. (red) *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur

Klinge, Matti 1997. *Krig, kvinnor, konst* Esbo: Schildts förlag

Klinge, Matti 1995. *Let us be Finns - essays on history*. Helsinki: Otava

Koselleck, Reinhart 1994. "Some reflections on Temporal Structure of Conceptual Change" i Melching, Willem & Wyger, Villema (red). *Main Trends in Cultural history. Ten essays*. Amsterdam: Rodopi

Koselleck, Reinhart 2014. "Some reflections on Temporal Structure of Conceptual Change" i Angermüller, Johannes, Maingueneau, Dominique, Wodak, Ruth (red.) *The Discourse Studies Reader: Main current in Theory and analysis*. Amsterdam/Philaldephia: John Benjamins Publishing Company

Krogerus, Harry 1978. *Finlands geografi för mellanskolor*. Helsingfors: Söderströms & CO Förlagsaktiebolag, Femte upplagan

Ledman, Anna-Lill 2012. *Att representera och att representeras, samiska kvinnor i svensk och samisk press 1966–2006*. Umeå Universitet: Skrifter från Centrum för samisk forskning

Ljunggren, Carsten 2012. "Nationell identitet – om medborgarutbildning i ett mångkulturellt samhälle" i Solhaug m.fl. (red) *Skolen, nasjonen og medborgaren*. Trondheim: Tapir akademisk forlag. Cop

Lozic, Vanja 2010. *I historiekansons skugga: Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*. Malmö: Malmö högskola, Lunds universitet

Långström, Sture 1997. *Författarröst och lärobokstradition: en historiedidaktisk studie*. Umeå: Umeå Universitet

Lönnrot, Elias 1999. *Kalevala*. Översättning Lars Huldén och Mats Huldén. Stockholm: Atlantis

Machin, David, Mayr, Andrea 2012. *How to do critical analysis* London: Sage

Meinander, Henrik 2016. *Nationalstaten: Finlands svenskhet 1922-2015*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, Stockholm: Bokförlaget Atlantis

Mörkenstam, Ulf 1999. *Om "Lapparnes privilegier": föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883–1997* Stockholms universitet: Stockholm studies in politics

Norlander, Peter 2016. *Historieundervisning i det multimediala klassrummet: lärares förhållningssätt till olika mediars kvaliteter och användbarhet*. Lic. Umeå: Umeå universitet

Nyyssönen, Jukka 2007. *Everybody recognized that we were not white*. Sami Identity Policies in Finland, 1945-1990. University of Tromsø.

Ottelin, A.K 1951. *Allmän historia, Medeltiden*. Helsingfors: Söderströms & C:o Förlagsaktiebolag, Femte upplagan. Omtryck

Pentikäinen, Juha 1995. *Saamelaiset, Pohjisen Kansan mytologia*, Helsinki: SKS

Pietikäinen, Sari 2000. Discourses of differentiation: ethnic representations in newspaper texts. University of Jyväskylä

Rantala, Leif (red.) 2006. *Dokument om de ryska samerna och Kolahalvön*. Rovaniemi: Lapin yliopisto

Reichenberg, Monica 2016. "Samer i svenska läroböcker: En studie i medborgarfostran" i Akedland, Norumm og Aamotsbakken, Bente (ed) *Folk uten land. Og gi stemme og status til urfolk og nasjonele minoriteter*. Kristiansand Portal

Sahlberg, Pasi 2012. *Lärdomar från den finska skolan*. Lund: Studentlitteratur

Sahlberg, Sigurd 1958. *Geografi 1*. Finlands geografi. Elfte upplagan 13 till 24 tusendet. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag

Sahlberg, Sigurd 1964. *Geografi 2*. Tionde omarbetade upplagan med tysta övningar. Helsingfors: Söderström & C:o Förlagsaktiebolag

Saukkonen, Pasi, Pyykkönen, Miikka 2008. "Cultural policy and cultural diversity" in *Finland International Journal of Culutural Policy* Vol 14 No 1

Selander, Staffan 2006. *Skolans blick och textens röst: om svenskspråkiga läromedel för den finlandssvenska grundskolan i Finland*. Helsingfors: Svenska kulturfonden

Spjut, Lina 2014. *Den envise bonden och Nordens fransmän: Svensk och finsk etnicitet samt nationell historieskrivning i svenska och finlandssvenska läroböcker 1866–1939*. Umeå: Forskarskolan Historiska medier, Umeå universitet

Spjut, Lina 2018. *Att (ut)bilda ett folk: Nationell och etnisk gemenskap i Sveriges och Finlands svenskspråkiga läroböcker för folk- och grundskola åren 1866–2016*. Örebro: Örebro universitet

Tani, Sirpa 2014. "Geography in the Finnish school Curriculum: part of the 'success story'?" *International Research in Geographical and Environmental Education* 23:1

STEREOTYPER OCH RASBEGREPPET I FINLANDSSVENSKA LÄROBÖCKER: EN TEXTNÄRA
KOMPARATION AV BESKRIVNINGAR AV SAMER UNDER FYRA DECENNIER

Lina Spjut

Tani, Sirpa 2004. "Curriculum Reform and Primary Geography in Finland: A Gap between Theory and Practice?" *International Research in Geographical and Environmental Education* 13, 1

Topelius, Zacharias 1919. *Boken om vårt land: läsebok för de lägsta läroverken i Finland: andra kursen*. Helsingfors: Holger Schildts förlagsaktiebolag

Westin, Charles. "Om etnicitet, mångfald och makt" i Darvishpour, Mehrdad, Westin, Charles (red.) *Migration och etnicitet. Perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*. Lund: Studentlitteratur

Väistö, Janne 2017a. "Svenska som obligatoriskt ämne i Finland" i *Tidskriften Vägval i skolans historia*. Föreningen för svensk undervisningshistoria
<https://undervisningshistoria.se/svenska-som-obligatoriskt-amne-i-finland/>

Väistö, Janne 2017b. *Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa: Ruotsin kieli pakolliseksi aineeksi peruskouluun vuonna 1968*. Åbo: Åbo Akademi University Press